

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЮРИСТІВ

<https://doi.org/10.32849/2409-9201.2019.19.6>

Коструба А. В.,

доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного права навчально-наукового юридичного інституту ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

Реформування інститутів процесуального законодавства України вимагає більш високого рівня комунікативної компетентності юристів, що передбачає формування інноваційних підходів до організації професійної комунікативної підготовки майбутніх юристів, зокрема, впровадження компетентнісно-орієнтованого навчання і виховання професійного юриста в світлі його діалогово-дискусійної та лінгвоінтенсивної професійної діяльності. Оскільки здійснення юридичної діяльності юриста базується на комунікативній основі і вимагає добре розвинених комунікативних (мовних) навичок, то, відповідно, вся організація професійної підготовки здобувача повинна здійснюватися з урахуванням наведеного фактору. Дослідженню неведеної проблематики присвячено наукову статтю автора. Запропоновано інтегративний підхід до формування професійної комунікативної компетентності студентів правових спеціальностей, що передбачає поєднання мовно-лінгвістичних дисциплін і галузевих дисциплін правового циклу в контексті використання освітніх інтерактивних методик.

Ключові слова: юридична освіта, компетентність, компетентний підхід, комунікативність, вища освіта.

Після подій 2014 року судова реформа стала однією з найочікуваніших у суспільстві, оскільки справедливий, безсторонній та неупереджений суд є важливою гарантією ефективної боротьби з корупцією, надходження в Україну інвестицій, забезпечення прав і свобод кожного та побудови держави. Реформа має забезпечити функціонування судової влади, що відповідає суспільним очікуванням щодо незалежного та справедливого суду, а також європейській системі цінностей та стандартів захисту прав людини. Для ефективної реалізації права на справедливий суд в Україні, окрім інституційних змін, протягом 2017–2018 років були прийняті системні зміни процесуального законодавства України. Внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів сприяє подоланню процесуальних проблем, які раніше перешкождали ефективному судовому захисту в Україні.

Переосмисленню піддалася процесуальна доктрина, і на зміну концепції об'єктивної істини (процесуальної, формальної) приходять концепція істини відносної (судової). Реформування інститутів процесуального законодавства України вимагає більш високого рівня комунікативної компетентності юристів, що передбачає формування інноваційних підходів до організації професійної комунікативної підготовки майбутніх юристів. Досвід підтвердив, що рівень компетентності здобувача за результатами навчання на певному рівні вищої освіти не відповідає очікуванню професійного співтовариства і сучасним викликам у суспільстві. Наведене свідчить про нагальну потребу в перегляді всього процесу формування професійної компетентності майбутніх юристів згідно з вимогами часу, які передбачають значне оновлення змісту, в тому числі комунікативної підготовки і способів організації комунікативного знання.

Сьогодні, на жаль, у науковому юридичному середовищі відсутні фундаментальні теоретичні розробки проблем юридичної освіти. Увагу формуванню професійної компетентності у студентів закладів вищої освіти юридичного спрямування приділено вченими педагогічної науки, зокрема напряму теорії і методики навчання та виховання (по областях і рівню освіти). Методологічну основу таких досліджень становлять положення герменевтичного підходу в педагогіці та ідеї синергетики в гуманітарній парадигмі наукового знання (Б. Н. Бессонов, І. А. Гобозов, С. П. Капіца, С. П. Курдюмов, В. Г. Кузнецов, Г. І. Рузавин, І. І. Суліма та інші), положення діяльнісного підходу в освіті (І. В. Бестужев-Лада, Н. В. Котряхов, Н. М. Михайлов, В. А. Морив та інші), теоретичні розробки компетентнісного підходу у вищій професійній освіті (В. І. Байденко, М. Д. Ільязова, В. Г. Зарубін, І. С. Зіміна, Ю. Г. Татур, В. Д. Шадриков та інші). Крім того, слід зазначити, що дослідженню проблем юридичної освіти в різні часи присвятили увагу автори С. С. Алексєєв, В. М. Карташов, Б. М. Топорнін, Ю. В. Чуфаровський, В. Ф. Яковлев, але й вони мають фрагментарний характер.

Наведене вимагає актуалізації питання модернізації освітніх процесів у напрямі формування компетентнісно-орієнтованого навчання і виховання професійного юриста в світлі його діалогово-дискусійної та лінгвоінтенсивної професійної діяльності.

Поняття компетентності визначено в Законі України «Про вищу освіту» [1] як динамічна комбінація знань, вмінь і практичних навичок, способів мислення, професійних, світоглядних і громадянських

якостей, морально-етичних цінностей, яка визначає здатність особи успішно здійснювати професійну та подальшу навчальну діяльність і є результатом навчання на певному рівні вищої освіти.

Отже, компетентність – це інтеграційна категорія, що припускає єдність правових знань та мовленнєвих умінь конкретної особистості, структурним компонентом якої виступають три компоненти: 1) *професійно-змістовний (теоретичний) компонент*, який передбачає наявність теоретичних знань, що забезпечує точність правового і речового змісту професійної діяльності; 2) *професійно-діяльнісний (практичний) компонент*, який включає професійно значущі вміння, апробовані в навчальній діяльності, засвоєні студентами як найбільш ефективні; 3) *професійно-особистісний компонент*, який включає професійно-особистісні якості, що визначають позицію і скерованість студента як особистості, індивіда і суб'єкта діяльності на досягнення певного рівня мовного професіоналізму [2, с. 99].

У науковому середовищі активно обговорюється концепція «Ключових компетенцій», яка включає в себе: *соціальну компетенцію*, тобто здатність взяти на себе відповідальність у прийнятті професійних рішень; *комунікативну компетенцію*, тобто володіння технологіями спілкування; *когнітивну компетенцію* як здатність самостійно здобувати нові знання та вміння, реалізовувати свій особистий потенціал; *соціально-інформаційну компетенцію* – володіння інформаційними технологіями та *спеціальну компетенцію*, тобто підготовленість до виконання професійних функцій [3, с. 35–41].

Слід звернути увагу, що три з п'яти названих ключових компетенцій мають безпосереднє відношення до лінгворозумової діяльності в юриспруденції (комунікативна компетенція, когнітивна компетенція і спеціальна компетенція). Причому комунікативна компетенція є об'єктивним результатом інтеграції когнітивної компетенції, оскільки професійне мовлення передбачає розумову діяльність і спеціальну компетенцію як певний обсяг спеціальних професійно-значущих мовних знань.

Така «інтегративність» у змістовному наповненні компетентності в цілому передбачає системне поєднання різнопрофільних знань, вмінь і практичних навичок, що надає можливість сформувати професійне обличчя особи. Формула такого поєднання є достатньо різноманітною.

Тобто відповідно до сучасних наукових підходів до становлення особистості юриста-професіонала процес формування його комунікативної компетентної особистості, на нашу думку, має відбуватися в умовах інтеграції дисциплін мовного і правового циклів з чітким структуруванням відібраних для освітнього процесу професійно-значущих комунікативних знань. Таким чином, професійну комунікативну компетентність юриста ми можемо уявити як сукупний результат одночасного освоєння студентами правових і мовних знань.

Професійно-орієнтована комунікативна підготовка здобувачів вищої освіти юридичного напрямку підготовки передбачає, перш за все, знання специфіки спілкування в тій чи іншій сфері, особливостей реалізації різних видів юридичної діяльності, обумовлених характером відповідної професії. Таким чином, професійна компетентність майбутнього юриста базується, з одного боку, на знанні типології професійно-правових завдань, норм юридичної етики, психології і технології спілкування, з іншого боку, включає в себе професійне володіння мовою, тобто, з одного боку, є коректною з точки зору норми і стилю, з іншого – є професійно-адекватною умовам, змісту, цілям юридичної діяльності фахівця.

Так, комунікативний акт в юридичній практиці не зводиться лише до повідомлення і передачі юридично значущої інформації. Мовна юридична комунікація – це особливий комплекс і процедура передачі інформаційних конструкцій і норм регламентації зовнішньої діяльнісної активності індивідів. При цьому загальний характер такої інформації та нормування на практиці позбавлені суб'єктивного сприйняття та мають об'єктивну форму свого існування.

У сучасній юридичній психології немає повної єдності думок щодо структури юридичної діяльності, однак більшість дослідників у професійній діяльності юристів всіх спеціальностей виділяють загальні, характерні для всіх спеціальностей структурні компоненти, які включають в себе: *гностичний компонент* (пошуковий або пізнавальний, лінгворозумова діяльність в процесі збору інформації); *організаційний компонент* (мовні контакти з учасниками тих чи інших юридичних дій); *конструкційний компонент* (лінгворозумова діяльність з узагальнення, аналізу правових фактів, аргументація і вибудовування гіпотез); *засвідчувальний компонент* (розвинена письмова мова); *виховний компонент* (вміння впливати на людину); *комунікативний компонент* (професійний монолог, діалог) [4, с. 75; 5; 6].

Суть комунікативного компонента полягає в отриманні необхідної інформації в процесі спілкування та встановлення відносин з суб'єктами діяльності, вирішенні конфліктних ситуацій. Структурні компоненти професійної компетентності юриста, безсумнівно, взаємопов'язані. Але саме комунікативний компонент професійної діяльності юриста виконує інтегративну функцію по відношенню до всіх компонентів професійної діяльності юриста будь-якого фаху, оскільки функціонування когнітивного, організаційного, пошукового і реконструктивного компонента компетентності неможливе без вступу в комунікативні процеси. Саме комунікативний компонент забезпечує оптимальну роботу всіх інших компонентів професійної діяльності, тобто він є базовим для всіх інших компонентів. Таким чином, саме професійна комунікативна компетентність є ядром професійної компетентності особистості і умовою її професійної самореалізації.

Оскільки здійснення юридичної діяльності юриста базується на комунікативній основі і вимагає добре розвинених комунікативних (мовних) навичок, то, відповідно, вся організація професійної підготовки здобувача повинна здійснюватися на комунікативній основі, бо саме за цієї умови можливо, з одного боку, сформувати мотивацію до освоєння студентами-юристами мовних знань як професійно-значущих, з іншого боку, забезпечити максимальне зближення опанування юридичними і мовними навичками.

Процес формування комунікативно компетентної особистості майбутнього юриста, на нашу думку, має відбуватися в умовах інтеграції дисциплін мовного і правового циклів з чітким структуруванням відібраних для освітнього процесу професійно-значущих комунікативних знань. Таке структурування передбачає виділення в змісті комунікативної підготовки майбутніх юристів загальної частини (*необхідної для успішного здійснення професійної діяльності юристів будь-якої спеціальності*), особливих частин (*необхідних для успішного здійснення тієї чи іншої конкретної процесуальної дії*) і окремих елементів (*необхідних для успішного здійснення професійної діяльності юристів вузьких спеціальностей*).

Досвід викладацької діяльності в поєднанні з адвокатською практикою надає можливість стверджувати, що сьогодні методичні шляхи вирішення проблеми формування комунікативної компетенції студентів спеціальності «Право» надані в такому векторі їх розвитку:

- 1) формування комунікативної компетентності майбутніх юристів у рамках одного лінгвомовного курсу;
- 2) формування комунікативної компетентності майбутніх юристів у рамках декількох лінгвомовних курсів;
- 3) комунікативна підготовка майбутніх юристів до професійної діяльності в рамках юридичних клінік.

Визнаючи необхідність мовної підготовки до виголошення судової мови, вважаємо, що формування комунікативних навичок в рамках одного предметно-спеціалізованого курсу спотворить якість професійної комунікативної підготовки. В цьому разі поза увагою залишаються опанування знаннями галузевих особливостей мови права, юридичною діалогікою, юридичною герменевтикою тощо. Комунікативні знання і навички студентів, у цьому випадку, носять фрагментарний характер і не сприяють успішності здійснення професійної юридичної діяльності.

Цільова спрямованість програм спеціалізованих курсів з мови права достатньо різноманітна: володіння мовою судочинства; герменевтика права і теорія юридичної інтерпретації; вміння фіксувати результати юридичного мислення в письмовій формі тощо. Вказане дає підставу припускати різноманітність їх змісту без конкретної галузево-тематичної прив'язки до тієї чи іншої юридичної дисципліни.

Нині інноваційні процеси у сфері професійної комунікативної освіти студентів правових спеціальностей виражаються в тому, що запроваджуються нові форми навчання – юридичні клініки, мета яких якнайкраще підготувати випускників юридичних вузів до їх майбутньої практичної діяльності.

Ще в XIX ст. викладачі юридичних факультетів в різних країнах світу (Німеччини, Росії та ін.) зіткнулися з проблемою розриву між рівнем знань, навичок і якостей випускників і вимогами роботодавців до підготовки молодих юристів. Студенти вивчали серйозні наукові дисципліни, а досвід передбачалося набувати в подальшому після закінчення університету.

У країнах англо-саксонської правової традиції навчання юристів проходило виключно в формі індивідуального наставництва: молода людина ставала помічником досвідченого адвоката, спочатку виконувала дрібні доручення, спостерігала за роботою метра і поступово допускалася до більш відповідальної самостійної діяльності [7, с. 3].

В кінці XIX–початку XX ст. в Росії вченими і викладачами-практиками активно обговорювалося питання «Про постановку викладання на юридичних факультетах». Зокрема, професор О. І. Люблінський в 1901 році в статті «Про юридичні клініки» в «Журналі міністерства Юстиції» писав про те, що установа юридичних клінік в Росії є особливо бажаним на увазі надто теоретичного характеру викладання на юридичних факультетах, різноманітності та чисельності судів з властивою кожному з них спеціальною компетенцією, а також внаслідок бідності та малограмотності більшої частини населення [7, с. 175–181]. У 30-х роках XIX ст. професор Майер організував юридичну клініку в Казанському університеті [8, с. 4].

Нині в Україні існує понад 100 юридичних клінік. Подібні форми навчання студентів впроваджені в Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника, в Київському національному університеті імені Тараса Шевченка, Національному університеті імені Ярослава Мудрого, інших провідних навчальних закладах вищої освіти, як правило, починаючи з 3–4, іноді з 1-го курсу.

Сучасна система юридичної освіти в Україні базується на формуванні у студентів теоретичних знань, що, безумовно, забезпечує певний рівень якості підготовки студентів — майбутніх фахівців. При цьому в традиційному академічному навчанні значна частина навчального плану включає лекції та семінарські заняття. При вивченні дисциплін акцент робиться, перш за все, на предмет, зміст і

специфіку досліджуваної дисципліни. Однак такий підхід надає можливість повною мірою розвивати у здобувачів уявлення про міжпредметні зв'язки в рамках одержуваної спеціальності в цілому. Крім того, традиційне навчання спирається на пояснювально-ілюстративний і репродуктивний метод, сутність якого зводиться до процесії передачі готових, відомих, «остаточних» знань студенту (коментування норми права, пояснення наукових дефініцій тощо). Результат – пасивне ставлення студентів до навчання.

Навчання в юридичній клініці будується на нових технологіях: на кожному етапі навчання і роботи в клініці студент повинен не тільки тримати в умі інформацію, яку він традиційно отримує в аудиторіях, на академічних заняттях, а й намагатися застосувати її до реалій юридичної практики через відповідні інтерактивні методики навчання: рольові ігри, аналіз казусів, мозковий штурм, робота в малих групах.

Для побудови методичної системи професійної комунікативної підготовки студентів-юристів необхідно визначити обсяг змісту професійної комунікативної підготовки здобувача правових спеціальностей. Основним критерієм відбору змісту професійної комунікативної підготовки майбутніх юристів є критерій професійної значущості тих чи інших мовних знань для здійснення майбутньої практичної правозастосовної або правоохоронної діяльності. Відомо, що основними операціями складної і багатогранної професійної діяльності юриста є: 1) встановлення фактичних обставин; 2) юридична оцінка фактичних даних; 3) встановлення правової моделі поведінки, тобто співвіднесення життєвої ситуації з конкретною правовою нормою, покликання забезпечити її результативність; 4) процесуальна діяльність з вирішення казусу; 5) підготовка і оформлення юридичного документа. Всі ці напрями юридичної діяльності визначили цільову спрямованість роботи з відбору мовного змісту для системи професійної комунікативної підготовки здобувачів.

Відповідно до мети професійного орієнтування змісту мовної підготовки майбутніх юристів ми надали відібраний нами зміст як сукупність мовних блоків, інтегрованих в галузеву навчальну дисципліну: 1) юридична деонтика; 2) юридична ораторика; 3) юридична діалогіка; 4) юридична герменевтика; 5) юридична техніка.

Таким чином, при впровадженні подібної приватної методичної системи досягається цілісність всієї системи професійної підготовки юристів, що, в свою чергу, забезпечить цілісність і системність правових знань та мовленнєвих умінь і навичок їх практичної реалізації і сприятиме формуванню рівня усвідомленої компетентності у здобувача вищої освіти.

Оскільки принцип системності передбачає об'єднання дисциплін мовного і правового циклів і одночасне врахування особливостей здійснення будь-якої процесуальної дії або вузьку спеціалізацію юриста, то в обґрунтування запропонованої нами методичної системи професійної комунікативної підготовки студентів-юристів доцільне введення принципу інтегративності та варіативності.

Проведене нами дослідження основних підходів до змісту професійної юридичної освіти свідчить про те, що на сучасному етапі в практиці викладання в організації комунікативної підготовки студентів-юристів домінує фрагментарний підхід, тобто в процесі навчання студентів-юристів основна увага має приділятися саме професійним предметним знанням. Тим часом, причини невдач при вирішенні професійних навчальних завдань часто лежать в недостатній комунікативній (мовній) підготовці. Це пов'язано з тим, що зазначений аспект професійної підготовки студентів-юристів спеціально не виділяється в якості особливого навчального завдання. Аналіз теоретичних і методичних наукових робіт і практика роботи зі студентами закладів вищої освіти свідчить, що навчання професійним мовним навичкам часто зупиняється на рівні неусвідомленої некомпетентності або, в кращому випадку, усвідомленої некомпетентності.

Таким чином, на порядку денному є необхідність створення методичної системи формування професійної комунікативної підготовки юристів для забезпечення професійної комунікативної підготовки студентів протягом усього періоду навчання, не перевантажуючи при цьому навчальний план введенням додаткових мовних дисциплін.

Відповідно до сказаного пропонуємо особливий – інтегративний підхід до формування професійної комунікативної компетентності студентів правових спеціальностей, що передбачає певним чином організовану структуру, що являє собою сукупність мовно-лінгвістичних дисциплін і галузевих дисциплін правового циклу в контексті використання освітніх інтерактивних методик.

Практична цінність запропонованого інтегративного підходу до процесу формування професійної комунікативної компетентності студентів-юристів полягає в тому, що за умов впровадження єдиної методичної системи комунікативної підготовки в практику навчання студентів у закладах вищої освіти слід, по-перше, уникнути перевантаження навчального розкладу додатковими мовними курсами, по-друге, забезпечити якісну професійно необхідну диференційовану мовну підготовку студентів-юристів протягом всього періоду навчання.

Отже, при впровадженні подібної приватної методичної системи досягається цілісність всієї системи професійної підготовки юристів, що, в свою чергу, забезпечить цілісність і системність правових знань та мовно-лінгвістичних навичок їх практичної реалізації і сприятиме формуванню рівня усвідомленої компетентності у здобувача юридичної освіти.

Оскільки принцип системності передбачає об'єднання дисциплін мовного і правового циклів і одночасно врахування особливостей здійснення будь-якої процесуальної дії або вузьку спеціалізацію юриста, то в обґрунтування запропонованої нами методичної системи професійної комунікативної підготовки студентів-юристів доцільне введення принципу інтегративності та варіативності.

Таким чином, все, сказане вище, робить абсолютно очевидним, що при розробці системи професійної комунікативної підготовки студентів-юристів не можна акцентувати увагу тільки на навчання загальним професійно-значущим для юристів всіх спеціальностей мовним знанням, умінням і навичкам.

Визнаючи досконалу необхідність загальної професійно-значущої мовної підготовки, слід враховувати той факт, що кожна юридична спеціальність має свої специфічні особливості, в тому числі і особливості в здійсненні тих чи інших професійних мовних дій. Саме тому процес комунікативної підготовки юристів вузьких спеціальностей (або спеціалізацій студентів-юристів на кафедрах) повинен бути забезпечений особливо відібраним змістом інтегрованих мовних блоків, які сприятимуть успішності майбутньої професійної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Про вищу освіту: Закон України від 01 липня 2014 року №1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 19.01.2019).
2. Косянова О. М. К вопросу о формировании профессиональной коммуникативной компетентности студентов правовых специальностей. Проблемы культуры речи в современном коммуникативном пространстве: материалы межвузовской научной конференции / Отв. ред. Т. С. Кириллова. Нижний Тагил: Нижнетагильская государственная социально-педагогическая академия, 2006. С. 99–101.
3. Зимняя И. А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата образования. Высшее образование сегодня. 2003. № 5. С. 35–41.
4. Карташов В. Н. Юридическая практика в правовой системе общества. Общая теория государства и права / Под ред. М. Н. Марченко. Т. 2. М.: Издательство «Зерцало», 1998. 350 с.
5. Матузов Н. И. Юридическая практика / Матузов Н. И., Малько А. В. Теория государства и права: учеб. М.: Юристъ, 2002. 360 с.
6. Шиханцов Г. Г. Юридическая психология. М.: Юрист, 2000. 267 с.
7. О «юридических клиниках». Журнал Министерства юстиции. 1901. № 1. Январь. № 2. Февраль. С. 175–181.
8. Гончаренко В. О. Юридична клініка: історія і визначення. Практика діяльності «юридичних клінік» України. 2004. № 1. С. 3–5.

Kostruba A. Thoughts on the problem of formation of professional communicative competence of lawyers.

Reforming institutions of procedural law of Ukraine requires a higher level of communicative competence of lawyers, which presupposes applying innovative approaches to organization of professional training of lawyers, as well as introducing competence – oriented education and teaching in the light of their dialogue and discussion and linguo-intense professional activity.

As professional activity of lawyers is based on communications, it requires well-developed communicative skills, consequently, the entire organization of professional training of lawyers shall be structured taking into account this factor. The Article suggests the integrative approach to formation of professional communicative competence of students of legal departments, which includes combination of linguistic and law – specific disciplines within the context of applying interactive training techniques.

Keywords: legal education, competence, competence – oriented approach, sociability, higher education.

ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ

<https://doi.org/10.32849/2409-9201.2019.19.7>

Кот О. О.,

доктор юридичних наук, старший науковий співробітник відділу проблем приватного права НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України, заслужений юрист України

У статті проаналізовано питання, що стосуються визначення принципів права, їх ролі та наукового підходу до їх походження. Для проведення даного аналізу автор використовував як авторитетні вітчизняні джерела та джерела пострадянського простору, так і твори іноземних